

جیوپولیتیکس و دەولەت و

سیاسەتی دەروو چارەنۆسی جیهان

زەوی و دەولەت

حیلمی عەلی شەریف

جیوپولیتیکس بەم ناوەی ئیستایەوه باس و لیکولینەوه بەکی تازەیه، زاناو پەپورە جوگرافیاناسەکانی دەولەتە سەرمایه دارو ئیمپریالی بە گەورەکانی جیهان هانیوانەتە کۆری زانستی ئادەمیزادەوه .
 پەپوهندی بەکی توندو تۆلی هەیه بە چارەنۆسی گەل و ولاتە بچوک و مام ناوەندی بەکانی جیهانەوه، وە لەگۆرەپانی ولاتە گەورە چاوبرسی بە چەوسینەرەوه کانهوه هەلکە قوتی و هە خۆیانەوه لەوانەوه بلاو بۆتەوه، وەپیش ئەمانیش هەر لە دەولەتە هاوشانە کۆنەکانی جیهانەوه بە شیوه بەکی تر هاتۆتە کایەوه .

لەبەشی سێیەمی ئەم باسەدا بەناونیشانی (جیوپولیتیکس و خەلک و دەولەت)، بە دووروو دریزی لەم باسە دواین وەبەسەرەتایەک دەربارەیی بنچینەیی فەلسەفی و یاساوتایدیولوجی پەیدا بونی دەولەت باسە کەمان دەست پێ کرد ئنجاچۆنە سەر پەپوهندی نیوان خەلک و دەولەت وەبیرو باوەری زانایانی جیوپولیتیکس دەربارەیی ئەم پەپوهندی بە .

وەکو لە ژمارەیی پێشوی گۆفاری روشنبیری دا باسکراوه زانایانی جوگرافیای سیاسی و جیوپولیتیکس لایان وایەو کە

خۆشی هەروایە، دەولەت بەیی زەوی و خەلک پەیدا ناییت وەبەپێی ئەم راستی بە باسی ژمارەیی پێشوی ئەم گۆفاره تەرخان کرا بو خەلک و دەولەت وەلەم ژمارەیدا باسی زەوی و دەولەت ئەکەین، ئەوهی راست بیت زۆرتر پەپوهندی جیوپولیتیکس بەم باسەوه ئەخەینە بەر تیشکی لیکولینەوه .
 چونکە پەپوهندی بەکی توندو تۆلی هەیه بە زانستی هیزو توانای دەولەتەوه، دەربارەیی دوا رۆزی هەر دەولەتیک کلیل پێش بینی کردن ئەداتە دەست مەزۆف .

لەم چەرخەوه لە چەرخەکانی پێشوشداو هیچ نەبیت تا دەولەتانی ئیمپریالی و سەرمایه داری گەورەو چاوبرسی لەسەر ئەم سەرزمینە بمان، ئەگەر لە دوا رۆژدا هە ئیستیرەکانی تری ئەم گەردۆنە شمان لێ قوت نەبنەوه! هەموو دەولەتیکە ئەم سەرزمینە بە تاییەتی بچکولەو مام ناوەندی بەکانی ئەبی هەمیشە دەستیان لەسەر دلیان بیت کە دەولەتیکە لە خۆیان زەلام و گەورەتر پەلاماریان ئەدات و دەسەلات و سەر بەستی خاک و خەلکە کەیان پێ شتیل نەکات .

راستە ریکخراوی نەتەوه بە کگرتووه کان هەیه و کومەلە دامەزراوو ریکخراویکی نیو دەولەتان هەیه، هەموویان بەپێی دەستوورو یاسایەکی لەلایەن دەولەتانی گەورەو پچوکی ئەم سەرزمینەوه باوەر پێ کراو بو پاریزگاری ناشتی و ئاسایشی دەولەتانی جیهان خەبات ئەکەن و هاتۆتە کایەوهو ریبازی پاراستنی ماقی ئاسایی وروای پەپوهندی ئاسایی و دوستانەیی ئابوری و ئالوگوری زانست و تەکنولوجیایان گرتۆتە بەر و کردۆیانە بەسەر مەشقی رەوتی پیروزی خۆیان بەلام لەوه پێشیش ریکخراوی نەتەوه کان (عصبه الامم) و لەم بابەتە ریکخراوه هەر هەبووهو کەچی جەنگی بەکەمی جیهان و هە دوو هەمیش هەلگیرساون و چەند ملیون کەسیکیان تیا گوژراوهو ویرانکاری بەکی زۆریشیان داوه بە کۆلی گەلانی جیهان دا . وەدوای ئەم دوو جەنگە ویرانکەرە فرە کۆژەش لەم کوچەوه لەو کوچە بەی سەرزمین تا ئەمروژە ئیستاشمان هەر جەنگی دوو قۆلی و چەند قۆلی لە نیو دوو دەولەت و چەند دەولەتیکدا یان لە نیو دەولەتیک و گەلێکی بەشخو راوو زۆر لیکراودا هەر

بهره‌موامه .

بويه دولت‌ته گه‌وره چاويرسى يه‌كان كه كشان به‌سهر
خاكي دولت‌ته و گه‌لانيان كردووه به‌زيره‌وى سياسه‌تى
نعمه‌وى خويان، به‌چاوى جيوپوليتيكانه‌وه سه‌پرى
دولت‌تانى تر نه‌كهن هر وه‌كوپويستيشه نه‌بن دولت‌تانى
چچوك و مام ناوه‌ندى و مزاناو سياسه‌ت مه‌دارانيان به‌هممان
شيوه برواننه مهرجه سه‌ره‌كى يه‌كانى هيئرو تواناي
دولت‌ته‌كانيان وه‌ده‌به‌پيى ريبازى دواروژ بير له نه‌خشه‌و
پيلانه‌كانى دولت‌ته ته‌ماعكاره‌كانى تر بكه‌نوه .

دواى هم پيشه‌كى به كورته ئيتر باسى مهرجى دووه‌مى
داسه‌زراندنى دولت‌ته نه‌كهن واته دواى خه‌لك، كه
مهرجى به‌كه‌مه زهوى نه‌بن به مهرجى دووه‌مى سه‌ره‌كى .
نياز له زهوى هم پارچه زهوى به‌يه كه دولت‌تيكى تايه‌تى
دمسه‌لاتى به‌سهردا ته‌شكيت و تيايا فه‌رمانره‌وايى نه‌كات .
هر دولت‌ته‌ش شيوه‌اوتى تايه‌تى خوى هه‌به كه له هى
دولت‌تيكى تر ناچيت .

به‌لام هه‌موو دولت‌تان له وه‌دا به‌شدارن كه بناغه‌يان
له‌سهر دوو پايه‌ى سه‌ره‌كى به‌نده، خه‌لك و زهوى .
نه‌وى راست بي شى‌كردنه‌وه‌ى هم باسه به‌پيى
بيروراى جيوپوليتيكى سى خالى گرنگه دينته كايه‌وه .
يه‌كه‌ميان فه‌رفه‌تى بايه‌خدار (المجال الحيوى) دووه‌ميان
كشان به‌سهر زهوى خه‌لكى دا (التوسع) سى يه‌ميان ختو
پاراستن له چاو برستى بيگانه‌و ته‌ماعكاران، وه هم سى
خاله دووانيان به‌كه‌م و دووه‌م له باسيكى سه‌ره‌خودا له
ژماره‌ى پيشوى روشنيبرى دا باسكراون وه‌خالى سى يه‌ميان
خالتيكى ناوكوييه تا باسه‌كه ته‌واو نه‌بيت جيگاي ديارو
گرنگى تيايا داگير كردووه ته‌توانين بليين گه‌وه‌رو
ناوه‌روكى سه‌رجه‌مى باسه‌كه‌به .

بي‌گومان باسى زهوى هه‌موو مهرجه سروشتى يه‌كان
نه‌گرته‌وه كه هر ته‌توانين له برىتى زهوى و دولت بليين
مهرجه سروشتى يه‌كان و دولت كه‌هم مهرجانه‌ش له
جيگاو قه‌واره‌و شيوه‌و تاوو هه‌واو پانايى و ده‌شتايى و
شاخ و داخى دولت‌ته و پيشو به‌ره‌كه‌تى زهوى و كه‌ره‌سه‌ى

خاوسنوور . . ته‌دويت . وه هر خاليك له م خالانه به‌پيى
سازو ناسازى و بايه‌خ و بي بايه‌خى هيئرو تواناي دولت‌ته
ته‌خه‌ينه تاى ته‌رازووه‌وه .

بو نمونه ولاتسيكى دوره ده‌ستى وه‌كوولانه
يه‌گرتووه‌كانى ته‌مه‌ريكا نه‌وه تيكه‌لى دوو جه‌نگى گه‌وره‌ى
جيهانى ته‌بيت كه‌چى له هر دوو جه‌نگه‌كه‌دا وه‌ك
به‌رزوه‌كى بانان به‌سه‌لامه‌تى رزگارى ته‌بيت، هه‌روه‌ها
پان و سه‌رىنى ولاتى چين، ژاپونى له جه‌نگى دووه‌مى
جيهان دا نيوه ئيفليج كردو هه‌روه‌ها روپه‌رى يه‌كىتى
سوفيه‌ت ياره‌تى يه‌كى گه‌وره‌ى گه‌لى سوفيه‌تى هم دوايه‌و
روسى پيشوى دا كه ناپليون و هيتلر بشكيتن .

مهرجه سروشتى يه‌كانيش په‌يوه‌ندى يان به‌م خالانه‌ى
خواره‌وه هه‌به كه يه‌كه به‌كه باسيان ته‌كهن .

1 - جيگا (الموقع): جيگاي هر دولت‌تيك پارچه
زهوى و تاوو سنوورو هه‌وايه‌كى ديارو ئاشكرايه به‌لام نرخ و
بايه‌خى هم جيگايه به‌پيى چهرخ و زمان ته‌كشريت و
نرخى بو دانه‌نريت له وانبه له كاتيكدا نرخذارو كاتيكى تر
هر هه‌مان جيگايه كه‌م نرخ و روژيك بيت له كورى
پيشو نه‌ندى يه‌كانى نيو دولت‌تاندان بي نرخ بيت . بو نمونه
ميسرى دواى هه‌لكه‌ندنى كه‌نداوى سويس پايه‌ى سياسى و
تابورى و عه‌سكهرى به‌ره‌وه‌ورازتر سه‌ره‌كه‌وت، هه‌ره‌كه‌و
دواى داگير كردنى هم كه‌نداوه‌و داخستنى له سالى 1967 دا
كه پاپوره گه‌وره نه‌وت كيشه‌كان ريگايان به‌لاى خوارووى
ته‌فه‌ريقادا گواسته‌وه، پايه‌ى هه‌مه جوهرى ميسر به‌ره‌ولئى
خزا .

هه‌روه‌ها ته‌گه‌ر نه‌وتى دورگه‌ى عه‌ره‌بى وشك بكات يان
هر نه‌وت ته‌و بايه‌خه تابورى يه‌ى نه‌ميينى بي‌گومان
دورگه‌ى عه‌ره‌بش نرخى ستراتيجى خوى ته‌دورنيت .

دكتور صلاح الدين شامى، كه باسى جيگا نه‌كات دوو
مهرجى لا گرنگه‌و به‌پيوستيان ته‌زانيت له كورى نرخذاندنى
جيگادا بخرينه‌پيش چاو .

1 - به‌وردى له هر چهرخ و كاتيكدا بروانرينه ته‌و
هه‌ل و مهرجانه‌ى له‌و كاته‌دا ته‌و جيگايه بايه‌خداريان بي

باپه خ ئه كهن .

2 - بروانرته ئه و پيوهندي يانه ي نيوان رووبه رى ولات و ئاوو ده رياو ئوقيانوس و ئه و په لانه ي كشاونه ته ناوو وشكايه وه .

وه كو ئه وه ي جياوازي به كى زور له نيوان قهواره به كى به و شكايى ده و ره دراوو به كى ترى سه رده يادا هه به . ئه و ده و له تانه ي مو له تى چونه ده ريان نه بى سياسه تى ده ره وه يان گه ليك جياوازتره له وان ه ي له سه رده ريان و جيجاكانيان بو ته مه لبه ندى گرنكى بازركانى و هاتوچو كردن له گه ل ده و له تانى ترى جيهاندا .

هه ره وها دوكتور صلاح الدين الشامى له سه ر باسه كه ي ته روا ت و به نيويستى ته زانبت خو له وشكه ليك دانه وه دور بخه ينه وه و ئه م سى مه رجى خواره وه بكه ين به كيش و پيوانه ي نر خاندى جىگاي جوگرافى وه به و پى به شوينى ده و له ت بنرختين .

1 - مه لبه ندى هاتوچو كردنى ئابورى و شارستانى ته له جيهاندا و پيوهندي به ده و له تى باس لى كراوه وه .

2 - ده رياو ئوقيانوس و هاتوچوى كه شتى وانى و بازركانى نيو ده و له تان له و ولاته دا يان نزيك ئه و ولاته .

3 - ده و له ته هيزداره گه و ره كانى جيهان و ئه و پاناييه زه وى يانه ي دوو به ره كى چه كدارى يان تيدا به ويان لى يان ته وه شينه وه جوورى پيوهندي يان به ده و له تى باس لى كراوه وه .

ئه وى راست بيت شاره زايانى جيوپولتيكس كه باسى هه ر لايه نيكي ده و له ت كه كهن خيرا روو كه كنه دوو لقى سه ره كى به كه ميان بارى ئابورى ئه و ولاته و ده رانه تى پيشه سازى و كشتوكال و كه ره سه ي خاوى ژيرخاك و قه واره ي خه زينه ي ئه و كه ره سه خاوانه دوو ميان ليكولينه وه ي جيجا و شوينى ئه و ولاته و هه لكه وتى خاكه كه ي و گونجان و نه گونجانى له كوورى هيرش بردن و خوياراستن دا ، واته بارى عه سكه رى ئه و ولاته . وه ئه م دوو مه رجى سه ريشه وه په يوه ندى يان هه به به هلكه وتى ئه و ولاته وه كه ئه وى ئه م خالانه ي خواره وه سنورى بو ته كيشن و نرځ و باپه خى ئه دهنى يان بى نرځ و بى خيى ئه كهن .

1 - هه لكه وتى جيجاكه ي به پى هيله كانى سه رزه مين :

دوو و نزيكى هه ر جيجاكه له هيلى ئاسايى يان كه مه ره ي زمين (خط الاستواء) وه كه بوى ته بته پيتو به ره كه ت يان ده ست كو رتى بو به ئه و ده و له تانه ي ته كه و نه ژوو رووى كه مه ره ي زمينه وه و ئاوه و اى خوشيان هه به ، ده و له تى گه و ره و خاوه ن سامانيان تيا هه لكه وتوه به لام ئه و ده و له تانه ي كه وتونه ته نيوه ي خواروى سه رزه مينه وه ، ده و له تى گه و ره يان تيا هه لته كه وتوه ، چونكه ئاووه و اى ئه و ناوچانه ناسازن .

2 - هه لكه وتى جيجاكو ئه ندازه ي ته رايى و وشكايى شوينه كه ي :

واته ئاوچه ندى تيا گرتونه وه و وشكايى چه ند . ئه مه ئه و ه مان نشان ته دات كه خه لكى ئه و ولاته تاج راده به ك به چالاكى ده ريايه وه خه ريكن و چه نديش به وشكايى به وه . ئه م زانسته ش گه لى بارى هيزو تواناو ناته وانايى ولاتيك ده ره خات .

جگه له وه ي كيشه و به ره ي ولاته ده ريايه كان جياوازي به كى ديارو ئاشكرايان هه به له گه ل كيشه و به ره ي ولاته دووره ده رياكان . هه ره وها ئه ندازه ي دريژى سنورى وشكايى ولاتيك له چاو سنورى ده ريايدا ته بته پيوانه به كى ترى ئه م باسه به و مه رجى سنوره ده ريايه كه ي ته و راستى به ي تيا ره چاو بكرى كه تاج راده به ك به كه لكى هاتوچوى ده ريايى ديت و ئه سكه له ي ده ريايى به كه لكى تيا هه لسه كه وى ت و دراوسى كانى ترى درو زوردارن يان ئاسايش دوست و هاوسى په روهرن ، چونكه ئه م راستى يانه په يوه ندى يان هه به به بارى عه سكه رى ئه و ولاته وه و ئه بنه بناغه به كى پته و يان بو ش له كاتى هيرش بردن و پاريزگارى دا .

له لايه كى تر يشه وه هه ندى سنورى تر هه به هه ر چه نده كه وتونه سه ر ده رياو ئوقيانوس به لام به شى زورى روژانى

سان به سته لوكه و هاتوچنوی دهریایی تیداناكریت وه كو سنوره كانی ژووره ووی كه نه داو یه كیتی سوفیه ته كه بو هاتو جوی دهریایی زور بی خیرن .

له گهل نه وه شدا ولاتی بی دهریا خو نه گه رپان و به رین بیت هرچه نده بویتو به ركه ته و هاتوچو دهرامه ته به تهماو نه درته قه لم به لام دهریاری جهنگ خاوه نانی هم ولاتانه نه توانن دوژمنانیا به هندی وریایی وچالاکی به وه له میناندا بیه زینن . وه لم باره وه فردريك پاشای پروسیا بلیون و شورشگیرانی روسیا له شورشی بولشه ویک دا به شی كه لکیان له خاسی به تی جوگرافی ولاته كه ی خونیا بینی . جگه له مه ولاتی سنور داخراوی بی دهریا نه بی بو نفوگوری بازرگانی هر چاوی له یارمه تی ده ولته ته دراوسی كانی بیت و پیوهندی خوی له گه لیا نا له سر ساخه ی هاوکاری و دوستانه دا بمه زرینیت تاكو بوی بیته زیاز بو هاتو چوكردنن همه چه شنه .

نه مهش وه نه بیت هه موو جارنیک و له هه موو هه ل و مرچنیک دا بو هه موو ده ولته تیک هه لسورنیت و به م پی به نخشه ی سیاسه تی دهره وی خوی بکشیت . ، بو نمونه ولاته یه كگرتاوه ووه كانی نه مریكا دوو چاری هم كیشه یه نه بوون ، چونكه له گهل كه نه ده و مه كسیك دا سنووری هه یه و هم سنوورهش هیچ كیشه و به ریه کی بو قوت نه كرده توه .

به پیچه وانه ی نه له مانیا كه له گهل دراوسی كانی هه همیشه گیروده ی كیشه كیشی سنور بووه تاكار گه بشته نه و راده یه ی هیتله ر هه موو یاسا و ره وشت و پیوهندی به كانی نیو ده ولته تان بخاته لاوه و جهنگی دووه می جیهانی به رپا بکات و هر نه و سر كه شی بهش سه ره ونگومی كرد .

هه ندی جار ناكوكی و دوو به ریه کی نیو دوو ده ولته ت به رگنکی میژووی نه كات به به ری خویدا یان لایه کیان مه ترسی ده ست دریزی نه وی تریانی لی نه نشیت تا كار نه گاته نه وراده یه ی بیر له دروست كردنی ده ولته تیکی تر بکریته وه كه نه دوو ده ولته ته له یه كتری جیا بکاته وه ، یان پارچه زه وی به کی ده ولته تیکیان نه خه نه سر ده ولته تیکی تر تاكو

به وچوره نه و ده ولته ته خاکی بگاته ناستیک كه دوو ده ولته ته ناحه ز به یه كه كه له یه كتری جوی بکاته وه .

وه كو نه و پارچه زه وی به وه كو زمان خرایه سر خاکی نه فغانستان تا روسیای قه یسه ری له هندستانی جارن و پاكستانی نیستای جیا كرده وه ، كه نیازی راسته قینه ی هم كاره جیا كرده وه ی روسیا و به ریتانیا بو .

نه گه ر هم جوره جیا كرده وانه ره زامه ندی دوو ده ولته ته ناحه ز به یه كه كه ی تیدابوو نه و بی دهنگه نه چینه سر ، دنا هم ده ولته ته جیا كه ره وانهش (الدول الحاجزه) نه بنه گوره پانی جهنگی نیوان هم دوو ده ولته ته .

جهنگیش نه و كاته هه كه گیرسیت كه دوو به ریه کی گه بشته پیوه ی ناخوشی و چهك به كار هینان بوو به پشکی نیوان هه ردوولایان له سه ره تای سه ده ی بیسته مدا نیران و نه فغانستان و تایلاندا بوو بوون به ده ولته تی جیا كه ره وه ، نیران و نه فغانستان له نیوان روسیا و به ریتانیا و تایلانداش له نیوان به ریتانیا و فهره نسا دا .

جا نه گه ر ده ولته ته جیا كه ره وه كان لاوازی بوون ، به بی په یمانیکی نیو ده ولته تان نه و ده ولته تانه ناتوانن پاریزگاری ده سلات و سر به خوی خویان بكنه وه كو نیران كه له سالی 1921 دا په یمانیک له نیوان یه كیتی سوفیه ته و نیراندا به ستره كه مافی نه وت هه له نینجان نه درنیت به هیچ ده ولته تیکی روژئاوا له پینچ پاریزگا (استان) ی ژوورووی نیراندا وه هه ركاتیک هه رسه ربازیکی ده ولته تیکی روژئاوا به نیازی داگیرکردن پی ی نایه خاکی نیرانه وه ، یه كیتی سوفیه تیش نه و مافه ی نه بیت له شكری خوی بنیرنیه نیرانه وه . نه مه جگه له هه ندی به ندی ئالوگوری بازرگانی و هاوکاری هونه ری و زانستی . به رامبر هم ریکه و تننامه یه ی نیوان نیران و سوفیه ته كه له جهنگی دووه می جیهانی دا

له شكری سووری سوفیه ته نازربایجان و كوردستانی نیرانی داگیرکردو دوو ده ولته تی دیموكراتی له م دووه ریمه دا دامه زرا ، كوماری دیموكراتی نازربایجان و كوماری دیموكراتی كوردستان نیر خیرا ده ولته ته روژئاوا یه كان هه ره شه ی داگیرکردنی به شه كانی تری

ئىرانىيان لەيەكيتى سوفيەت كوردو ناچارىيان كرد كه لەشكرەكەى بكيشتيەوه خاكي خوى . ئەو بوو حەمەرەزار شاش كشانەووى لەشكرى سوورى سوفيەتى بە هەل زانى و پەلامارى هەردو كۆمارەكەى داو بەزەبرى ئاگروئاسن هەردوكيانى لە ناو برد . ئەمە نمونەيەكى ناووروكى جيوپولتيكەسە .

بەلام ئەگەر دەولەتە جياكەرەوه كه (الدوله الحاجزة) خوى بە هيزو خواوون چەك و تواناييت ئەوا هوى ناكەوتە هيچ دەولەتيك و هەرەكو دەسلەت و سەر بەخويى خوى ئەپاريزيت بە فرمانى جياكەرەوكارى خوشى هەلكەستيت . وەكو دەولەتى سويسرە .

ئەمە دەربارەى دەولەتى جياكەرەوه بەلام ئەو دەولەتانهى بەشى زورى ولاتەكەيان و شكانيەيان هەر هەمووى وشكانيەى يە يان هەرىمى دەرگا لە پشتيات هەيه (Backdoor AREAS) وەكو يەكيتى سوفيەت كه بەشى سەر دەرياي جگە لەووى بەستەلوكە گەلكيكتنن لە كان و دامەزراوه ئابورى و كشتوكالى و پيشەسازى يە گەورەكاني ئەم ولاتە . دوورەدەستە . ئەم دەولەتانه زور بە پەروش هەول ئەدەن بگەنە دەريا چونكە ئەو دەولەتانهى سنورىان كەوتوتە سەر دەرياي بەرەللاو بەكەلك هەميشە لەگەل زوربەى زورى دەولەتانى جيهاندا پەيوەندىيان هەيه يان بەپىي پيوست ئەتوانن پەيوەندىيان لەگەلدا بپەستن جا هەندى لەم دەولەتانه ئەگەر بە زور بە جەنگ خويان بۆ نەگەيەنرا يە سەردەريا يان ئەم ريزازەيان نەگرتە بەر ئەوا بەخوشى و بەپىي ريككەوتننامەى تايپەتى لەگەل دەولەتانى تردا بەندەرى ئازاد پيدا ئەكەن و خويانى پى ئەگەيەننە سەر دەريا وەكو چيکوسلوفاكياو بەندەرى ئازادى هەمبورگ لە ئەلەمانياو نەمسا لە بەندەرى تريست دا .

ئەگەر سەبرى ميژووى روسيا بکەين ئەبينن كه سياسەتى دەروەى ئەم ولاتە برىتى بوو لە خەباتيكي بى و وچانى دريژ خايەن لە پيناوى گەيشتن بە دەريادا وە لە پيناوى گەيشتن بەم ئەزوووە ستراتيچى يەدا دوو چارى گەليک ناکۆكى و دوو بەرەكى و هەلبژان بوووە هەميشە

دەولەتە رۆژ ئاوايەکان و دەولەتى عوسمانى بۆ بەرەستى ئەم ئارەزوو خويان بۆخستوتە سەنگەرەوه . ئيستاش يەكيتى سوفيەت ئەروائيتە سەر سى دەرياي ناوخويى وەكو دەرياي بەلتيك و رەش و قەزوين . بەلام سنوورى سەر دەرياي دورە خەلكە وەكو ئەو سنوورەى ئەروائيتە سەر ئوقيانوسى باسفليک خۆ ئەووى ئەروائيتە سەر ئوقيانوسى نيمچە قطبى لەبەر بەستەلوك و سەهول بەندان هەر زور كەم بايەخ و كەم سووڤە .

راستە يەكيتى سوفيەت لە ناوچەى دەرياي بەلتيك و دەرياي رەش و دەرياي قەزوين دا لە هەموو دەولەتانى ئەو ناوچانە لە هيزى دەريايى دا دەست رويشتووترە بەلام دانيمارك كه ئەندامى پەيمانى ئەتلەسى يە دەرگاي ئەو سەرى لى گرتوو و تورکيا دەرگاي ئەوسەرى دەرياي رەش و قەزوينيش سەرى بەهيچ دەريايەكى ترەوه بەندنى يە .

بۆيە يەكيتى سوفيەت جارى پەناى بردۆتە بەر تەكنەلوجياى نووى و هەندى نەخشەى تايپەتى كەخوى لەم گەمارۆدراوى يە رزگار بکات وەكو هەلكەندنى نوکەندى نووى و بەكار هينانى پاپورى سەهۆل شكيني ئوتومى و دروست کردنى هەندى پاپورى زەلام و زەبەلاح كەزور درەنگ پيوستى بە سوتەمەنى ببيت . بەلام ولاتانى عەرب بەگشتى بەپيچەوانەى يەكيتى سوفيەتەوه هەلكەوتوون ، بە دريژايى سأل هاتوچوى دەريايى يان بۆ ئەكريت و سنوور كراوو بەر بەرەللان .

لە لايەكەوه ئەرواننە سەر دەرياي سېى ناوەرەست و بەريكى جەبەل تاريق - يان بەدەستەوه يەو لە لايەكى ترەوه بەشى هەرە زورى دەرياي سوور بەم سەرو ئەو سەريشى وە ، ئەمە جگە لە بەرەى رۆژئاواى هەموو دورگەى عەرەبى .

گەليک لە زانا عەسكەرى و پەپۆرە جيوپولتيكسى يەکان بەراوردىكى ئەم ولاتە رووبەر فراوانە بى دەريا و كەم دەريا يانەيان لەگەل ئاسايشى نەتەوايەتى ئەو ولاتانەدا كروووە و لەرووى پاريزگارى كردن و بەرپەست کردنى هيرشى دۆمنان بايەختيكي زورىان بەم جوړە ولاتانە داوه .

د نمونه نه لاین په کیتی سو فییه ت له جهنگی دووه می
حیی دا فابریقه و کارخانه گرنکه کانی هم مو گواستوته و بو
د حجانیه کی و توتونه ته روزه لاتنی شاخی نورال و
د شوی سیریاوه تا چنگک هیزه داگیر که ره کی نازی په کان
کمون .

نوی راست بیت نیستا پاش نه وهی ته کنسولو جیای
حسک گه یشتوته پایه به کی به رز و چه کی توتومی و فروکه ی
نیژ روی دور ره و ساروخی دور ره و نه گنه هم مو
توسینکی هم سه رزه مینه که لکی ولاتانی پان و به رین و
سور دا خراو له ناست و پله ی جارانیانا نه ماون . له گه ل
نومشدا ده ولته تانی دنیا وره یان به رنه داوه و خویاریزی یان
هر موش نه کردوه . بونمونه سوید پیشه سازی په کانی
حوی به تاییه تی ستراتیجی په کانیانی خستوته ژیر زه مینه وه
می شونی گه وره گه وره ی ناماده کردوه که له کاتی هیرشی
توتومی دا به شیکتی زوری خه لکی سوید په نایان بو به رن و
خویانیان تیا پاریزن .

هنندی له په ناگایانه وه کو نه شکوه ت له شاخه کانی
سویدا هه لکه ندراون و هه ریه که یان جیگای (20) هه زار
که میان تیا نه بیته وه و نه توانن بوماوه په کی زور تیا یا
بچه وینه وه و پیوستیشیان به هاتنه دهره وه نه بیت .

ولاتانی سرده ریا :

ولاتانی سرده ریا گه لیک جیاوازی یان له گه ل وولاتانی
وشکایی دا هه به چ له روی ناوو هه او چالاکی کارو
گوزرانی خه لکه که په وه و چ دهر باره ی سرچاوه ی
دهرامه تیان .

نه گه ر سررنجی میژرو بده یان بومان دهر نه که ویت که
داگیر که ریتی وکولونیالی له سره تاوه له ولاتانی سر دهریاوه
بلا بونه وه وه کو به ریتانیا له نه وروپاو ژاپون له ناسیادا .
هه روه ها ده ولته تی خاوه ن سامان و ده سه لاتیش هه ر له
ده ولته تانی سر دهریاوه دینه پیش چاو، ولاتی نه رویج هه ر
چهنده به ژماره که مه و پاناییه کی که میشی داگیر کردوه

که چی سی به مین ده ولته تی خاوه ن که شتی بازرگانی په له
جیهاندا . هه روه ها دانیمارکیش له م کوره دا ده ولته تیکی
خاوه ن سامان و که شتی بازرگانی په .

گه ر چاویک به میژروی کون و نوی دا بخشین بومان
ده رنه که ویت که زور جار ده ولته تانی دهریا چاویان برپوته
ده ولته تانی وشکایی له خویان گه وره تر . فینیقی و یونان و
شاره کانی نیتالی او دوی نه مان پورتوگال و هولهنده یی و
فرنسای و نینگلیزه کان هم مو ریزیازی چونه سه رده ولته تی ترو
سیاسه تی داگیر که رانه یان گرتوته بهر . هه ر چهنده نیستا
شوینه واری نه و داگیر کاری په له چهنده جیگایه کی بیچوکدا
ماوه ته وه ، وه کو هونگ کونگ و جه به ل تاریخ . هه روه ها
هم ولاتانه خوشیان بونه ته نیچیری ولاتانی له خویان گه وره
ده سه لات دارتر یان دپرو ته معکار تر . وه ولاتانی سه رده ریا
ناسان تر داگیرته کرین له ولاتانی دوره دهریاو پان و به رین
چونکه ریگهی دابه زین و چونه ناوه وه له دهریاوه ناسان ترو
تا زوی .

له م باره یه وه گه روه دهریایه کان نه بنه ناوچه په کی
گرنگ و ستراتیجی و مایه ی دوو بهر په کی و کیشه و بهر په کی
گه وره له نیوان ده ولته ته خاوه ن سامان و ده سه لاته کاند .

نه وولاتانیه ی که خاوه نی هم گه روه دهریایانه ن له
لایه که وه بویان نه بی به خیر و سامان ، وه پایه ی دهرامه ت و
ستراتیجی یان پی به رز نه بیته وه و له لایه کی تریشه وه
ده ولته تانی له خویان به ده سه لات تر چاویان تی شه برن و
گه لیک جار ناچار نه بن له گه لی مافی ره وای خویان
پاشه کشی یان بو بکه ن و هنندی جاری تریش په نا نه به نه
به ر ده ولته تی گه وره تا له ده ولته تانی تر خویان پاریزن .

گه روی بوسفور و دهره نیل که به ده ست تورکیاوه ن
گه روی سهندیش که به ده ست دانیمارکه وه په هه ر دوو
ده ولته تیان خستوته سه ر ریگای هاوکاری عه سکه ری له گه ل
ده ولته ته روزه ناوایه گه وره کاند دژی په کیتی سو فییه ت ، که
ریگایه کی ستراتیجی عه سکه ری و بازرگانی و هاتو چو کردنی
ناسایی هم ولاتنه .

هه روه ها کاتی خوی به ریتانیا ده ستی گرت به سه ر

گهرووی عهدن و جه بهل تاریخ و سه نغافوره دا، که ئیستا هر جه بهل تاریخی به ده ستمه ماوه تا ریگای هاتوچوی بازرگانی و عهسکهری بوخوی له روزه لاتنی نزیك و ناوهراسن و بو هندو خوارووی روزه لاتنی ئاسیا مسوگر بکات .

خو که نداوی سونسیش چنگی هر دوو دهوله ته کولونیسالی په گهروه کی به ریتانیا و فرهنگسای کیشاپه ولاتی میسروهو تا له سالی 1956 یشتا هم دوو دهوله ته و ئیسرا ئیل سنی قولی په لاماری میسری عه بدولناسریان دا تا کو له لایه کهوه که نداوی سویس له مترسی رزگار بوون دور بخه نه وهو له لایه کی تریشه وه رژیمی پیشکوهتن خوازی عه رب په روهری عه بدولناسر له ناوهرن .

وهولاته په گگرتوه کانی همهریکاش تا روزه هلات و روزه اوای خوی به په کهوه بیه سنیت و هاتوچوی ده ریایی ئاسان بکات، دهستی گرت به سه رکه نداوی په نامادا .

که نداوی په ناما نیوانی سان فرنیسکو نیویورک ی له 12600 میلی ده ریاییه هانی په سهر ته نیا 4500 میل . وهولاته په گگرتوه کانی همهریکا دوی به کار هینانی هم که نداوه که شتی جهنگی و بازرگانان به ناره زووی خویان له ههردو ئوقیانوسی باسفیك و ئه تله سی دا گه شت ئه که ن .

ئنجبا وه کوباسی گهرووی ده ریایی ئه که یین ههروه ها پیوسته باسی گهرووی وشکایش بکه یین که همیش له کاتی ناشتی و جهنگ دا بایخ و شوینی تایه تی خوی هه په .

به لام له گه ن گهرووی ده ریایی دا ئه وجیاوازی بهی هه په که ئه میان ئه می بنکه ی عهسکهری پاریزه ری له په ناخویا بو دابنریت، به پیچه وانه ی گهرووی ده ریاییه که له دور خوی به وه بوی دا ئه مزینریت .

له گه لی به وشکاییه کاندای گه لی (گهرووی) خه یبه به ناویانگه چونکه بووه به سه ره نی ولاتی هندستان و دهوله ته ئاسیاییه کانی ژوورخوی .

له روزه لاتنی ناوهراسنیدا گهرووی سوریا - فهله ستین که لک و بایه خیکی گرنگی له میژووی ناوچه که دا بووه ،

چونکه هم گهرووه بووه به ریازیك میسرو شاخه کانی ئاسیای پچوک و دهشتایه به پیته کانی عیراق به په کهوه ئه به سنیت .

هر له چهرخه کانی پیش میژووهو هم گهرووه | سه ره نی هاتوچوی خه لکی ناوچه که و گه لیک سه رکرده به خویان و له شکره کانیانه وه به م گهرووه دا هاتوچویان کردوه . هر ن هه میس و فیرعه ونی میسروه تا ئه سه که نده ری گهروه و ناپلیون و له نی .

وا ئیستاش قه واره ی زایونسته کان په نای هم گهرووی گرتوهو به ته مایه نه ک هر تاسه ر تیایا بیه نیته وه به لکو هه رییکات به بنکه یه ک بوخو کشاندن به سه ر به شه ستراتیجی به بایه خداره کانی دورو پشتیدا .

شاره زایانی جیوئولیتیکس له گوره پانی باسکردنی شوینی وشکایی و سه ره ریادا بایه خیکی تایه تی ئه دن به دورگه چ بوخو تیا حه شاردان یان بو بنکه ی عهسکهری تیا کردن .

ئهو راست بیت رابوردووی گه لیک دورگه و به کار هینانی گه لیکی تر له جهنگی به که م و دووه می جیهانی دا هم بوچوونه ئه سه لمینن . له سه ده کانی رابوردو دا خه لکی ئیرله نده له ئیرله نده و خه لکی کونی ژابون له ژاپون و دانیشتوانی ره سه نی دورگه ی فورموزاو سه نگالی به کان له سیلان له دورگانه دا حه سابونه وه خویان له په لاماری داگیرکره ران پاراستبو . بونمونه زمانی پاریزوای خه لکی ئایسه لنده وه کوزمانی نهوریجی پیش هه زار سال وایه چونکه هم کومه له خه لکه له دورگه به دا ره وشت و نه ریتی کونی خویان پاراستوهو زمانه که شیان ئامیته یی زمانی تر نه بووه .

ههروه ها دورگه ی قوبرس هر چه نده له لایه ن سوپای به ریتانیاوه داگیرکرابوو به لام شاخه سه خته چره داره کانی بو یونانی به کانی قوبرس بوویویه په ناگایه کی هه لکه وتوو، که له لایه که وه خویان له گرتن و کوشتنی سوپای ئینگلیز پاریزن و له لایه کی تریشه وه بیکه ن به بنکه یه کی بایه خدار بو هیرش بردنه سه ر هیزه داگیر که ره که ی به ریتانیا .

له گهل ته مه شدا هموو دورگه يهك نه بووه به پناگای
دنيشتوانی بهلكو هندیکیان له لایه ن كومه لانی گه لانی
ترموه داگیرکراون و نهو داگیرکرانه ورده ورده دهسه لانی
خویان به سه ردا سه پاندوون و دانیشتوانه كونه كانیان خزانوته
كچه په کی ولاته كه پانه وه .

- بیابان و سنور: -

سه بارهت به وهی بیابان روتنه نی یه و كه م بارانه جگه
مچمند واحه يهك نه بیته، كه ريك نه كه ویت نه كه ویت نه م
دو نهو لای هندی بیابانه وه ئیتر به شه كانی تری بیابان بی
نهو بی دهرامه تن. وه هموو بیابانه كانی جیهان رووبه ریان
نیجگار زوره چونكه نه گهر وانه بوونایه هه ر نه نه بوون به
بیابان. نه م خاصی په ته نه بیته هوی نه وهی بیابان بیته به
سنوریکي سروشتی وخواکرد له نیوان ولات و ولاتیکی
تیدا یان گهل و گه لیکي تردا وه كه م ولاتی گه ورهش چاوی
نماعی تی بیریت. نه مه جگه له و واحانه ی كه هندی جار
نهو دهولته یان زیاتر له سه ریان لی یان بووه به ناخوشی
وه كره واحه ی بریمی كه كه وتوتنه چاره كه چوئل (الربع
نخالی)ی دورگه ی عه ره بی یه وه و تا ماوه یه کی زور
شانیشینی عه ره بی سعونی له گهل عمان دا كیشمه كیشیان
نمه ر نه كرد سه ره رای نه وهی نیوانی نه م واحه یه و
ئاوه دانی په كانی شانیشینی سعودی سدان میل بیابانی
نم داره .

وله سه رته ای سه ده ی بیستم و له هندی بیاباندا تا
نیستاش هوزو تیره ی نه م ولات و نهو ولات به تاییه تی
خاوه ن حوشتره كانیان هموو بیابانه نریكه كانی خویان چ
نهو به شه ی مولکی دهولته ته كانی خویان بیت یان نهو
به شانیه ی هی دهولته تی تر بن هه ر به هی خویانیا ن زانیوه
به سه ربه سستی به دووی له ووه روژیان و گوزهران دا هاتوو
چویان تیا کردوووه كه سیش دهستی نه خستوته ریگایان واته
چه شنی ژیان و گوزهرانی نهو ناوچانه نه ریت و رهوشتیکی
تاییه تی نیو دهولته تی به و جوهری بو هانیونه ته كایه وه .

به لام نیستا كه ته كنولوجیای هاتوچوكردن به سه ر حوشتر
له حوشتر خیراتریشدا بازی داوه و هیلی شه مه نده ووه رو
فروكه ی گه وری مروف به رو بار بهر هاتسونه ته كایه وه،
بیابانیش وه كو هموو بووه كانی تری نه م سه رزه مینه نرخ و
بایه خیگی تری په یدا کردوووه وه له گه لیک له م بیابانانه دا
كان و كانزای به نرخی نهوت وئاسن و فوسفات و .
دوزراوتنه وه .

نه م دیارده یه بیابانی خستوته ئاستیگی نوئی وه، له
لایه كه وه كه لكی سنور كیشانی خستوته ئاستیگی خوارترو
دووه م بووه به سه رچاوه یه کی نوئی دهرامه ت و داهاتی
دهولته تانی سه رو دهورو پشتی بیابانه كان نه وه تا بیابانی
روژئاوای ژوررووی نه فه ریقا بوته كوری به په كا هه لبرانی
خه لكی نه م بیابانه و مراكیش و موریتانیا و جه زائیر و لیبیا و،
جگه له و دهولته تانه ی له پشت په رده وه یارمه تی نه م دهولته ت
نهو دهولته تی خاوه ن ناكوكی په كه نه دن و هانه هانه یان
نه دن .

- چیاو سنور: هه روه كو هندی بیابان و رویار بوون به
سنوروی جیاكه ره وه ی دوو دهولته یان چند دهولته تيك
هه روه ها چیاش له زور هه ریمی جیهان دا به هه مان فرمان
هه كه ستیت، به لام جیاوازی په کی سه ره کی له نیوان چیاو
بیابان دا هه یه كه چیاو دهورو پشتی چیا به گشتی نه بیته
مه لبه ندنی ئاوه دانی و خه لك كو كردنه وه، جگه له وه ی
ده ربه ندو گه رووه كانی نه م چیاپانه نه بنه ریبازی هاتوو
چوكران .

زور كه س لای وایه كه چیا نه بیته سنوروی سیاسی
نیوان نه ته وه ی جیاواز جیاواز له په كتری وه چیا ی هیمالایه به
نمونه ی نه م بوچوونه نه هینه وه كه هندستان و ولاتی تبتی
له په كتری جیاكردوته وه و چیا ی برانس فه رنه ساو ئیسپانیا و
چیا ی ئالپ لاتین و جه رمانی له په كتری جیا كردوته وه .
به لام نهو دیاردانه له پیش چاومانه له هه موو هه ریمه
اچیاپاوی په كانا نه م بوچوونه ناسه لمینن . چونكه هه ریمه
چیاوی په كان بوونه ته مه لبه ندی نیشته جی بوونی نه ته وه یه ك

یان چند نته‌وه‌یه‌کی جیا جیا. ئەوانە‌ی ە‌ک نته‌وه‌یان تیا‌کو بۆ‌ته‌وه‌و نیشته‌جی بووه، ئەو نته‌وه‌یه‌ی کو‌کردۆ‌ته‌وه‌و ئاوات و ئامانجی نته‌وه‌یە‌تی ئەو نته‌وه‌یه‌ی تیا خە‌ملی‌وه‌و قازانج و سوودی بە‌یه‌که‌وه بە‌ستوون وە‌کو دوکتور محمد ریاض ئە‌لیت و‌کو‌رده‌کان هە‌زیمه‌ جیا‌ی‌وه‌ سە‌خته‌کانی روزه‌لاتی ئە‌نازۆ‌ل تا زا‌گروسیان دا‌گیر کردووه‌و تیا نیشته‌جی بوون، هە‌روه‌ها کشمیر و بوتان و نیپال - یش به‌ نمونه ئە‌هینته‌وه‌ که سی ناو‌چه‌ی جیا‌وازی خاوه‌ن سروشت و نە‌ریت و خاسی‌یه‌تی نته‌وه‌یە‌تی تیا‌یه‌تی به‌هۆ‌ی جیا سە‌رخته سە‌رکه‌شه‌کانی‌یه‌وه تیا پە‌یدا‌بووه.

ئە‌وی راست بێت جیا لە‌لایه‌که‌وه وە‌کو جیا که‌روه‌یه‌کی خوا کردو سروشتیانە‌و لە‌لایه‌کی تره‌وه به‌هۆ‌ی خاسی‌یه‌تی تیا‌یه‌تی نته‌وه‌یە‌تی له‌ رووی یاسا و نە‌ریتی نیو‌ده‌وله‌تانه‌وه ئە‌رکی شارە‌زایانی سنوور‌کیشی جیهانی ئاسان کردووه.

له‌ سالی 1659 وە‌ کێ‌شه‌ی سنووری جیا‌ی برانس له‌ نیوان فەرە‌نسا و ئیسپانیا‌دا هە‌یه، تا له‌ کۆ‌تایی سە‌ده‌ی نۆ‌زده‌هە‌مدا هەر دوو دە‌وله‌ت ریکه‌وتن که‌له‌سە‌ده‌ی سیانزه هە‌مین دا نیوانیان لە‌م هە‌ریمه‌دا چۆن بووه هەر له‌سەر ئە‌و زێ‌روه‌ له‌گە‌ڵ په‌کتری‌دا رفتار بکە‌ن و هەر دوولا دەرگا بو شوان و خاوه‌ن ئاژە‌لی په‌کتری ب‌خه‌نه سە‌رپشت.

دە‌رباره‌ی جیا، دوکتور صلاح الدین علی الشامی بە‌سی شێ‌وه‌ باسی ئە‌کات:

په‌که‌م: ئە‌و زنجیره‌ جیا‌یانه‌ی که وە‌کو قوتی موگناتیسی نته‌وه‌یه‌کی تیا‌یه‌تی‌یان له‌ خۆ‌یان کو‌کردۆ‌ته‌وه‌و بۆ‌ته‌ته‌ مه‌لبە‌ندی ئە‌و نته‌وه‌یه‌و تیا ئە‌ژین و ئامانج و ئاواتیکی گە‌ڵ‌ه‌ کراویان سنووری ئاشکرا و دیاری نته‌وه‌یە‌تی و کومه‌لایه‌تی و سیاسی بو کیشاون. وە‌کو زنجیره‌ جیا‌ی به‌نین له‌ نیم‌چه‌ دوورگه‌ی ئیتالیا‌دا که په‌کیتی‌یه‌کی سیاسی و کومه‌له‌ خە‌لکیکی دیاری به‌ دە‌وری خۆ‌یا کو‌کردۆ‌ته‌وه.

دووه‌م: ئە‌و زنجیره‌ جیا‌یانه‌ی سنووریکی سروشتی‌یان دروست کردووه‌و بۆ‌ته‌ته‌ پشٹیوانی سنووری سیاسی

دە‌وله‌تیک و دوو زه‌وی‌یان له‌ په‌کتری جۆ‌ی کردۆ‌ته‌وه. وە‌هەر کومه‌له‌ خە‌لکیک خاوه‌نی خاسی‌یه‌ت و سروشت و نە‌ریت و ئاوات و ئامانجی تیا‌یه‌تی خۆ‌یه‌تی. دە‌رباره‌ی ئە‌م جۆ‌ره دیارده‌یه‌ جیا‌ی ئالپ به‌ نمونه ئە‌هینته‌وه‌ که ئیتالیا و سوئیسره‌ی له‌ په‌کتری جیا کردۆ‌ته‌وه. هە‌رچه‌نده هە‌ندی دانیشتیوانی سوئیسره‌ به‌ره‌گه‌زوو رە‌سە‌ن ئیتالین و که‌وتوشنه‌ته ئە‌و دیو سنووری ئیتالیا‌وه.

سی‌یه‌م: ئە‌م نمونه‌یه‌ی له‌ه‌ی په‌که‌م و دووه‌م لا باشتره، ئە‌ویش که جیا‌بێت به‌ پشٹیوانیکی توندو‌تۆ‌لی سنووری سیاسی و هیچ کیشه‌و به‌ره‌یه‌کی لێ نه‌که‌وته‌وه.

و‌ه‌ه‌ر کومه‌له‌ خە‌لکیک ئازادانه له‌ هە‌ریمی خۆ‌یاندا بێ دە‌ست درێژی و برویانی‌یه‌ی گرتنی کومه‌له‌ خە‌لکیکی تر گۆ‌زە‌ران بکە‌ن. وە‌کو زنجیره‌ جیا‌ی ئە‌ندیز که ولاتی شیلی له‌ ئە‌رجه‌نتین جیا کردۆ‌ته‌وه. هە‌روه‌ها زنجیره‌ جیا‌ی هیمالا‌یه‌ که هندستان و چین له‌ په‌کتری جیا کردۆ‌ته‌وه. بێ‌گومان وە‌کو هە‌موو بووه‌کانی تری ئە‌م سە‌زیمه‌ جیا به‌ تا‌قی ته‌نیا نه‌ ئە‌بێت به‌ ما‌یه‌ی کو‌کردنه‌وه‌ی گە‌لیک و نه‌ ئە‌شبیته‌ به‌ جیا که‌روه‌یه‌کی ته‌واوو له‌ گۆ‌رران نه‌هاتوو بە‌لکو ئە‌م دیارده‌یه‌ به‌نده به‌ هیزو‌توانای نیو‌ده‌وله‌تانی هە‌ریمه‌که‌و هیزو‌توانای نته‌وه‌ نیشته‌جی بووه‌کانی ئە‌م زنجیره‌ جیا‌یانه‌وه.

هە‌روه‌کو دوکتور محمد ریاض ئە‌لیت نته‌وه‌ی کو‌رد زۆ‌ر له‌ کۆ‌نه‌وه نیشته‌جی‌ی زنجیره‌ جیا‌کانی هە‌ریمی هەر له‌ روزه‌لاتی ئە‌نازۆ‌له‌وه تا زنجیره‌ جیا‌کانی زا‌گروس بووه، که‌چی به‌ درێژی می‌ژوو کوردستان دوا‌ی له‌ ناو‌چوونی ئیمپراتوریه‌تی میدیا به‌ دە‌ست ئیمپراتوری‌یه‌ته‌ گه‌وره‌کانی ناو‌چه‌که، عوسمانلی و سە‌فه‌وی و هی ئە‌وروپاش به‌ ریتانیا و فەرە‌نسا و قە‌یسری‌یه‌کانه‌وه نالاندۆ‌یه‌تی.

و‌به‌پێ‌ی قازانجی خۆ‌یان کوردستانیان هە‌لسورا‌ندووه‌و ئە‌م پارچه‌و ئە‌و پارچه‌ی کوردستانیان کردووه به‌ هە‌ریمی جیا‌که‌روه‌ه (منطقه‌ حاجزه) له‌ نیوان خۆ‌یاندا و ئیتر چاره‌نووسی کو‌ردو کوردستان و ئامانج و ئاواتی نته‌وه‌ی

کورد به پئی قازانجی جیوپولیتیکسی خویمان پئی شیل کیریوه .

به کورتی چیاو ناوچه چیاپیه کان وه کو هموو بووه کانی تری سرزمین و گوردون لای چاک و بایخداریان همیو لای لاوازو کم خیرو پئی خیریشیان هیسه . له روی کشتورکالموه نو ناوچانه زورتر به کلهکی میوه دارو درهختی گموره دین، سه بارهت بهوی که کهمه دهشتن، دانه ویله یان کم لئی بهرهم دیت . بویه له ناوچه شاخاوی به کانی نورویا پیشه سازی میوه سازکردنیا تیا به هیزو گه شه داره . میوهی که مپوت و مره باو شهراب و ویسکی نو جوړه خواردنه و کحولی یانهی که ره سهی خاویان میوه یه .

له لایه کی ترهوه هه لکه که ویت که له م ناوچه شاخاوی یانه ناسن و خه لوزو مس ونهوت و کانتزای تریان تیا بدوزرته وه جگه له تافگهی تاو که کاره بای پئی بهرهم نه هینریت . نرووی عه سکه ریشه وه همیشه هم ناوچه شاخاوی یانه یارمه تی گه له کانی داون که به هیزیکی کم و چه کی سوکوه بتوانن روو به رووی هیزیکی له خویمان گه وره ترو چه کداترتر بوهستن و یا شه و پاش به ره و دواوه یان بهرن، شهره پارتی زانی په کانی گه له کانی نه وروپای روزه لات و یونان و فرنسا دژی نازی په داگیر که ره کان به لگهی راستی هم لیکدانه و به یه .

روویارو سنوور: روویار زور ولاتی تاوه دان کردوته وه بوته هوی دامه زرانلنی شارستانیته ره سن و گه وره وه کو شارستانیته کونی چینی په کان که به هوی سن روویاره گه وره که په وه، هوانغه و یانغتسی کیانغ و سیکیانغ دامه زراوه هه روه ها شارستانیته سومه رو بابل به هوی دیجله و فوراته وه وهی میسر به هوی روویاری نیله وه . .

وه روویار بایه خیکی گه وره تری ته بیت له وه دوله تانه دا که هیچ سنووریکیان ناگاته سره دریا تنیا له روویاره که یه وه نه بیت وه نو روویاره ی ته بیته سرچاوه ی هاتوچو کردنی دریا یی .

همه له لایه ک له لایه کی ترهوه روویار ته بیت به سنوور

له نیو دوو دولهت یان چند دوله تیک دا . هم بوون به سنوور ش گه لیک کیشه و به ره و نا کوکی له نیو هم دوله تانه دا هانیوه ته کایه وه . همه جگه له کیشه و به ری نو روویارانه ی که سرچاوه که ی له دوله تیک دایه و به سر چند دوله تیک ی تردا ته کشیت تا نه رژیتسه دریاوه . هم جوړه روویارانه له لایه ک هم دوله تانه به هاویه شی و هاو سوودی به یه که وه ته بهستی له لایه کی تریشه وه نه بنه هوی مه ترسی په یاد کردن له په کتری وه کو روویاری نیل که شا دهماری گوزهران و ژبانی گه لی میسر، له سه دا نه وه دی خه لکی میسری له مبه رو له و به ری کو کردوته وه .

بویه هموو جاریک که مه ترسی روو بکاته سرچاوه که ی خیرا کار به دهستانی میسری، کار به دهستانی حه به شه که سرچاوه ی نیلی لئی هه لکه قولیت ناگادار نه کن که ناتوانن چاوپوشی له ده ستکاری کردنی هم یه یارو بکن . چونکه هم سرچاوه یه به ناوچه په کی دمه رفه تداری (منطقه حیویه) میسر له قه له م نه دریت .

دهرباره ی سنوور کیشان دوکتور صلاح الدین علی شامی نهرکی سنووری سیاسی روویار بهم جوړه ی خواره وه باس نه کات:

1 - ناوه راستی زیرهوی روویاره که بیت به سنووری سیاسی .

2 - ناوه راستی زیرهوی لاقسولایینه که ی روویاره که که کشتیوانی تیا نه کرت بکرت به سنووری سیاسی .

3 - قه راغی نه و دیوی روویاره که بکرت به سنووری سیاسی بهم پئی به هموو روویاره که نه که ویته ژیر دهسه لاتی دوله تیکه وه و نه وانی تری لئی پئی بهش نه کرت .

پئی گوسمان تا مرؤف به چاکسی له پیت و به ره که ست و بایه خی سیاسی و عه سکه ری و جیوپولیتیکسی روویاریک تی بگات پیوسته هموولایه نه کانی روویاره که به باشی تی بگات، چونکه روویار هه یه به ناوچه ی تنگ و سهخت و قولدا نهرات، هی تره یه به ناوچه ی دهشتایی و پان و زیره ویشی هیمن و له سه ر خویه . هه روه کو هه ندیک هه په

وهرزه روویاره واته سأل دوانزه مانگه نی یه و روویاری
تریش هه یه ئاوی وشك ناکات .

جگه له وهی هندی روویار ده ستکاری نه کیریت له
ماویه کسی که مدا ریگای خوی نه گوریت که هم
ریگاگورینهش سر له دانهرانی سنورر نه شیونیت
ویار و دوخیکی تر نه هینته کایه وه به لام . به گشتی سه چاوهی
روویاره کان سه بارت به وهی فره لقن و که من بلاون به
که لکی سنورر نیشانه کردن نایه .

بو نمونه روویاری راین تا نه گاته ده ریچه ی بودن
(کونستانزه) هیچ سنورریکی پی نیشانه ناکیریت به لام
دوای نه وه نه بیته سنورریکی میژووی له نیوان سویراو
ئه له مانیاهه ئه له مانیاهه فره نسادا . خو نه گه ره له گه ل
روویاره که دا واریکه هوت زمانی دانیشتوانی هم لا و نه ولای
روویاره که وره که زوره سه نیشیان جیاواز بو وه کو سنورری
بولغاریا و رومانیام له م به رو له وه به ری روویاری دانووب نه وا
سنورریکی ریگوتیک و دامه زراو بو هر دوو ولات
نه کیشیت .
رووبه ر (المساحه) :

بو نه وهی ره وتی سیاسی هر ده وله تیک به باشی بزاین
پیوسته له گه ل مهرجه کانی تری دامه زرانندی ده وله تدا
سهیری پان و به رینی نه وه وله ته بکه یه .

وه کو هه موو نه زاین سه رزه مین هر نه وه نده یه که هه یه
له وه زیاتر ناکشیت و گه وره تر ناییت بویه هه رچه نده
ده وله تانی جیهان که م بن یان زور هر نه بیت له سه ر روی
هم سه رزه مینه جیگای خویا بکه نه وه . دیاره گه وره یی و
پچوکی رووبه ر یان نه ندازه ی هه نده سی نه وه وله نه خاوه ن
نه وه پارچه زهوی یه ، خاوه ن سامان یان نیوه سامان یان
هه ژار نه کات . به لام به تاقی ته نیاه رووبه ره که ی
نه دیارده یه مان بو نیشانه ناکات . ، به لکو چه ند خالیگ
به سه ریه که وه نه بیه هوی نیشانه کردنی هم لیکلدا نه وه یه .

نه ویش بریتین له چرری و شاشی دانیشتوانی نه وه پارچه
زهوی یه و چونیته دابهش بوون به سه ر هه موو به شه کانی تا
هم دابهش بوونه بگونجیت له ته ک به رووبوومی ئابوری

ولانه که دا . هه روه ها ئایا داهات و که ره سه ی خاوو
کشتوکالی له و ئاسته دا یه که به شی ژیان و گوزه رانی
خه لکه که ی بکات و لیشی زیاد بیت و بازرگانی . . .

له گه ل ولاتانی ده ره وه دا پیوه بکیریت؟ هه روه ها ئایا
ریگای ئاسانی هاتو و چو کردنی ناو خو له گه ل ده وله تانی
ده ره وه دا تیا مسوگر نه کیریت؟ چونکه هم خالانه به ردی
نباغه ن تاکومه له خه لکیگ له سه ر پارچه زهوی یه که بتوانن
کوینه وه و ئاوات و ئامانجیک له پیناوی پیکه وه ژیاندا
یه کیان بخات .

دوکتور صلاح الدین علی الشامی که باسی ناوک
(النواة) نه کات که بو دامه زرانندی ده وله ت له سه ر پارچه
خاکیک زور پیوسته و نه لیت هه لکه وتی سروشت کردیان
هه لومه رچی نه ته وایه تی واته نه ته وه یه کی خاوه ن خاصی یه تی
تایه تی ئاره زووی پیکه وه ژیان بکه ن یان قازانجی ناوکوی
ستراتیجی به یه که وه بیان به ستیه وه هم مارجانه بو
دامه زرانندی نه وه وله ته نه بن به ناوک وه نه بیه سه ره پردیک
سوودو قازانجی ناوکوی دروست نه که نه .

سه ره رای هم هه ریاسی رووبه ری ولاتیک گه وره یان
پچوک هاته پیسه وه شان به شانی هم خیرا باسی ده رفه ت
(المجال) یش دیت به ییری زانیانی جیوپولیتیکس یان
نه وانه ی له کلاو روزنه ی جیوپولیتیکسه وه نه روانه زهوی و
زاری ولاتیک . به لام رووبه ر باسیکه و شتیکه و ده رفه تیش
شتیکی تره وه هندی ولات هه یه رووبه ری خوی له چاو نه و
ده رفه ته (المجال) ی به ده ستی یه وه یه تی زور پچوکه وه کو
جازانی به ریتانیا که به لای که مه وه چواریه کی هه موو
سه رزه مین ده رفه تی ده سه لاتی نه بوو . زانیایه کی وه کو
ریچارد هارتشرون بایه خیکی نه وتو نادات به پانایی که باس
له هه لومه رچی دامه زرانندی ده وله ت نه کات .

سه ربارت به وهی نه له مانیاه رووبه ریکی که می له چاو
ده سه لاتی ئابوری و پیسه سازی دا هه بوو روی کردبووه
پیدا کردنی ده رفه ت (المجال) . به لام ئینگلیزو
همه ریگایه کان چونکه تیره زهوی بوون به نه ندازه ی

نعمانی به کان نهو بایه‌خه‌یان به‌پیداکردنی دهره‌فت نه‌ندا .
 له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا خاتوئیلن سی . سیمپل جوگرافیا‌زانی
 نعم‌ریکایی بیرورای خوی دهره‌بارهی ثم باسه له بیرورای
 فردریک راتزلئی نه‌له‌مانی‌یه‌وه هه‌له‌هینجا وله‌نه‌نجاما
 بیروراکانی کوتومت وه‌کو بیرورای قوتانخانه‌ی هوسه‌وه‌ری
 نعم‌مانی وابوو . له باسیکدا ثم خاتونه‌ی نعم‌ریکاییه‌ی نه‌لیت
 وناکوکی له پیناوی برون وماندا له‌نیوان گه‌لان و ره‌گه‌زه
 جوربه‌جوره‌کاندا خوی له‌خویدا ناکوکی به له پیناوی
 نعمت خستنی دهره‌فت (المجال) دا بویه‌ی له‌کوری
 ثم باسه‌دا به وردی نه‌و جیاوازی‌یه‌ی نیوان رووبه‌رو
 دهره‌فت تی‌بگه‌ین .

دوکتور علی المیاح نه‌لیت «دهره‌فتی جوگرافی مانای
 جیگایه‌کی دیاری‌کراوو ناوچه‌یه‌کی خاوه‌ن رووبه‌ریکی
 نیشانه‌کراوه‌که‌چی واتای دهره‌فت له جیوپولیتیکس دا ئالوز
 نه‌ییت و مانایه‌کی تر نه‌دات به ده‌سته‌وه» .

دیاره دوکتور علی المیاح نیازی له‌وه‌یه‌که دهره‌فت نه‌و
 جیگایانه‌یه ره‌نگه به‌پئی یاسایه‌کی باوه‌پئی‌کراوو
 په‌یماتیکی مورکراوی به‌راست زانراوی نیو ده‌وله‌تان
 نه‌خراپه‌ی ژیر ده‌سه‌لات و فه‌رمانه‌واپی ده‌وله‌تیکه‌وه‌که‌چی
 نه‌و ده‌وله‌ته به ئاره‌زووی خوی که‌لکی لی‌وه‌رته‌گریت به‌لام
 زه‌وی به‌پئی هه‌موو هه‌لومه‌رجیکی نیو ده‌وله‌تان مولکی
 ده‌وله‌تیکه‌وه به‌سه‌ره‌ستی مافی فه‌رمانه‌واپی تیا کردنی
 به‌ده‌سته‌وه‌یه . وه‌ده‌ره‌فت له‌گه‌وه‌ردا هه‌ولئی خو‌گه‌وره‌کردن و
 کشان به‌سه‌ر خاکی گه‌لانی تر دا نه‌گه‌یه‌نیت . نه‌ویش که
 ده‌وله‌تیک پایه‌ی ئابووری و پیشه‌سازی گه‌یشه‌ی ئاستیکی زور
 له‌خوی به‌رزتر ئیتر به‌دوای بازارو که‌ره‌سه‌ی خاوو
 چه‌وسانه‌وه‌ی گه‌لانی تر ده‌نه‌گریت به‌تاییه‌تی نه‌گه‌ر
 بناغه‌ی نه‌و ده‌وله‌ته له‌سه‌ر ئایدیولوجی‌یه‌تی سه‌رمایه‌داری
 دامه‌زراپه‌یت .

سه‌رباره‌ت به‌وه‌ی که‌ ثم باسه‌مان به‌ دوورو درپژی له
 ژماره‌کانی پیشوی روشنبیری دا شی‌کردوته‌وه لیره‌دا باسی
 بایه‌خی رووبه‌ر (المساحه) نه‌که‌ین ، باسی نه‌و رووبه‌رانه‌ی

ئاسایشی ولاتانیان پئی ئه‌پاریزیت بان نه‌بنه‌ کومه‌ک بو‌ثم
 لایه‌نه .

له‌م سه‌رزه‌مینه‌ی که‌تیا‌یدا نه‌ژین ولاتی وه‌کو‌یه‌کی
 سوئیه‌ت و چین و ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکای له‌سه‌ره
 که‌رووبه‌ریان 8/386/332 میل‌چوار گوشه‌و
 3/756/102 میل‌چوار گوشه‌و 3/734/000 میل‌چوار
 گوشه‌یه وه‌ده‌وله‌تی وه‌کو موناکوش هه‌یه رووبه‌ری نیو‌میل
 چوار گوشه‌یه . ولاتی وه‌کو به‌ریتانیا که له کاتی خویدا
 حوکمرانی چواریه‌کی سه‌رزه‌مینی نه‌کرد ئیستا ته‌نیا
 94/278 میل‌چوار گوشه‌ی به‌ده‌سته‌وه‌ ماوه .

به‌لام به‌هیچ جوریک ده‌وله‌ته زور پچکوله‌کان هه‌ر
 چنده‌ پایه‌ی شارستانی و ته‌کنسولوجی‌یان به‌رزیت هه‌ر
 ناگه‌نه‌ پله‌ی ده‌وله‌تی خاوه‌ن رووبه‌ری گه‌وره‌ی به‌پیتو
 به‌ره‌که‌ت .

چونکه رووبه‌ری پچوک جیگای خه‌لکی زوری تیدا
 نایه‌ته‌وه پئی خه‌لکیکی زوریش نه‌به‌ره‌م زور نه‌ییت ونه
 سوپای گه‌وره‌ی دائمه‌زیرت که هه‌ردوکیان پایه‌ی بنچینه‌یی
 پیشکه‌وتن و شارستانی و خو له‌ دوژمن پاراستن .

دیاره نیازی له‌ رووبه‌ر، زه‌وی‌وزاری پئی‌فه‌رو پئی
 به‌ره‌که‌ت نی‌یه ، چونکه ولاتیکی وه‌کو ئوسترالیا که پانایی
 3 ملیون میل‌چوار گوشه‌یه هه‌ر نه‌توانیت 30 ملیون که‌س
 به‌خیو بکات سه‌رباره‌ت به‌وه‌ی ته‌تیا 8 / 1 ی
 زه‌وی‌یه‌که‌ی نیشه‌جی‌یه .

به‌لام فره‌پان و به‌رینی له‌ کاتی جه‌نگ دا پایه‌یه‌کی
 به‌رزو بایه‌خی گه‌وره‌ی هه‌یه ، عه‌سکه‌ری‌یه
 ستراتیجی‌یه‌کان و زانایانی جیوپولیتیکس به‌م جو‌ره ولاتانه
 نه‌لین له‌ قولایی ولاتدا خو‌پاراستن (DEFINCE IN DEPTH)
 ثم وته‌یه نه‌و ولاتانه‌ی سه‌ر ده‌ریاش نه‌گریته‌وه که به‌هوی
 هیزی ده‌ریایه‌وه نه‌توانن شه‌رر له‌ خاکی خو‌یان و سنووری
 روو له‌ ده‌ریا دوور بخه‌نه‌وه . یه‌کیتی سوئیه‌ت له‌ جه‌نگی
 دووه‌می جیهانی دا به‌شیک له‌ خاکی خوی دا به‌ده‌سته‌وه
 تا دوژمن بکه‌ویتسه قولایی ولاته‌که‌یه‌وه و نه‌وسا پاش

خوناماده کردن به هیزیکی گوره ترو ریک و پیک تروه په لاماری بدانه و تفروتونای بکات. همه له لایه ک لایه کی تروه ولاتی گوره له کاتی جهنگ دا به شیکیشی دوو چاری ویرانکاری بیت، به شه زوره کی تری به سه لامه تی بو بو ته مینیتسه و به لام ولاتی بچوک دوی سرکه و تیش ولاتیکی ویرانکاری ته که و تیه ده ست.

سهره رای ته مانه همووی، چه کی فره کوزی نوی چ نوتومی و چ کیمیاوی وجوره کانی تریش هم بایه خانه یان له ناست و پله ی جارانیانا به روه خوار خلیسکانووه.

شپوه (الشکل):

شپوهی ده ولت باسی که ته میش و کو همو و لایه نه - جوگرافیه بیه کانی تری ولت زانایانی جوگرافیای سیاسی و جیوپولیتیکسی به خویوه خه ریک کردوه. نیازیش له شپوه تهویه که ثابا نه خشی جوگرافی ته و ده ولت ته شپوه خرو - جوار گوشه بیه یان درژ و کمه رباریک یان دوو پارچه و سنی - ارجه و چند پارچه یه.

بی گومان ته گهر ده ولتیک خاوه نی هلوومه رجه بایه خداره کانی تربیت شپوهی ده ولت بوی ته بیت به پشتیوانیکی گوره چونکه شپوه به تاقی ته نیا کاریکی گزنگی ته وتونی بی ته نجام نادریت.

دکتور علی المیاح ته لیت ته گهر دریزوی سنووری ولاتیک له چاو پانایی ولاته که دا تا که متر بیت ته و شپوهی ته و ولاته په سنند تر ته بیت. ولاتیکی و کو فوره نسا یان ههنگاریاو رومانیا بو نمونه ی باشی شپوهی ده ولت له قه لم ته دن. به لام ولاتیکی و کو نه رویج ته گهر دوو چاری هیرشی ده ولتیکسی تربیت له ماوه بیه کی که مدا به ناسانی پارچه پارچه ته کربت. و کوله جهنگی دووه می جیهانی دا ته له مانه کان په لاماریان داو هیزه کانی خویان به ناسانی هه له شاری نارفیک - هه له و پهری ژور و روی نه رویجه و تا شاری نوسلوی پایته ختی له به شسی خوار ووی ته و ولاته دابه زانندو به م کاره پیوه نندی نیوان ته م شارانه و ناوه ووی نه رویجیان له یه ک ترازاند.

که چی سهر باره ت به هه نندی هه لومه رچی تر ولاتی شیلی که خراپترینی شپوهی هه یه و دریزی سنووری ته گاته 2600 میل دوو چاری په لامارو داگیر کردن نه هاتووه و به سهرهاتی و کو فوره نسا و نه رویجی به سهر نه هاتووه.

به گشتی شپوه باشی و خاوه ن مرجه جوگرافی بیه کان به تاقی ته نیا هه لکه و تیکی بایه خدارای ریک و پیکسی ولاتیکی بی چی به جسی ناکربت به لام خوی و کو هویسه ک بار و دوخیکسی باش بو ته و ولاته دینیتسه کایه و. هم بارو و دوخهش له کوزی پاراستنی ناسایشی ناوخوی ولات و خویاراستن له هیرشی دهره و دا که لکیکی گهره یی ته بیت.

بو نمونه پاکستانی جارن که دوو پارچه بو، پاکستانی روزه ولت (به نگه لادیش) و (پاکستانی روزه ولت، سهره ت به ووی که نیوانی هم دوو پارچه یه نزیکه یی هه زار کیلومه تره ته بو، زور به ناسانی هم دوو پارچه یه له یه ک ترازینراو پاکستانی روزه ولت به ناوی به نگه لادیشه و و کو ده ولتیکسی سر به خوهاته کوزی ده ولتانی جیهانه و.

ولاتی تریش هه یه و کو یونان چند پارچه یه که، به لام پارچه کانی هم ولاته زور دوو بلاو نین.

بی گومان هم مه یانه دا یه کیتی نه ته و و زمان گه لیک ناتسه و اوی شپوه دائه پو شیت. له وانه بو ته گهر خه لکی به نگه لادیش و خه لکی پاکستانی نیستا له ته ک یه ک ثابینی دا یه ک نه ته و هس بو نایه هم دووری به نه یوایه به هوی له یه ک ترازانیان.

له پال هم شپوهانه شدا شپوهی په رشویلاویش هه یه و کو نیمپراتوری بیه تی به ریتانیای جارن که هه پارچه یه کی له کوچه بیه کی جیهاندا بو.

ولاتی کوو پر له هیلی هاتو چو کوردن و یه ک نه ته و ه یان خاوه ن یه ک قازانچ چاکتر ناسایشی خوی بی ته پاریزریت چ هی ناوه و یان هی دهره و له ولاتیکی فوره ته ووی شیرازه لاوازی بی ریگاو بانی تاره زوو جیاواز.

ولاتیکی و کو یه کبیتی سو فییه ت سهره رای ته ووی فره نه ته و و فره ثابین و فره زمانه به لام چونکه هه موو نه ته و کانی

خویان بهر و لهی خاکی سوفیهت نه زانی و ولاتی سوفیهت به نیشمانی خوشه ویستی خویان نه زانی، له جهنگی جیهانی دووه مدا وه کویهک گهلی په کگرتوو قاره مانانه چوونه وه به گز نه له مانه داگیر کهره کاند او دهستیان له خهباتی چه کدارانسی ده ولته تی و میلی هلنه گرت تا رژیمی هیتلری یان له بهر لین دا رمان .

هه لکه وتی پایتخت:

که ده ولته تیک هیرش نه باته سه ده ولته تیکی تریان تا قومه عسکه ریک له ولاتیکدا بیر له کودتایهک نه که نه وه یان هیزیکی شورشگیری میلی دژی رژیمه که ی خوی شورش بهرپا نه کات هه موویان وه کو نامانجیکی سه ره کی بیر له گرتنی پایتخت نه که نه وه، چونکه که پایتخت که وتی ده ست هه ر لایهک له لایانه به ده گمه ن نه بیت تیر رژیمی پایتخت له ده ست سه ندر او کوتایی دیت .

بی گومان هه لکه وتی پایتختیش له هه مووکات و زروفیکدا به ده ست دانیشتوانی یان فه رمانره وایانی نه و ولاته نی به .

به لکو شیوهی ولات ده ستیکی گه وره ی له هه لکه وتی و جیگا نیشانه کردنی پایتختا هه به . نه گه ر شیوهی ولات چوار گوشه یی یان باز نه یی بیت نه و ا دامه ز راندنی پایتخت له ناوه راستی لاتدا کاریکی ئاسان و گونجاو نه بیت وه کو شاری مه دریدی ئیسپانیایی که کراوه به پایتختی نه و ولاته .

وه شم هه لکه وتنه ی شاری مه درید چ بو هه ل سوراندنی کاروباری به ریوه بردنی ده ولته تی و چ بو پاراستنی ئاسایشی ناوخویان بو خویاراستن له هیرشی دوژمن بایه خیکی زور شایسته ی هه به .

هه ر له بهر نه م هویه ش بو سوفییتی به کان نه م راستی به یان پیش بینی کردو پایتختی خویان له له نینگراده وه گواسته وه بو موسکوه له جهنگی دووه می جیهانی دا سوودیکی زوریان له م پیش بینی به دی .

هه روه ها تورکه که مالی به کانیش پایتختی خویان له

نه سته مووله وه گواسته وه بو نه نقره چونکه له وه پیش ولاتانی بالقانیا ن به ده سته وه بو، نه نه بوو پایتختی خویان زور له م ولاته ژیرده ستانه ی خویان دوور بخه نه وه نه له مانه کانی روزئاواش دوا ی جهنگی دووه می جیهانی شاری بون - یان کرد به پایتخت تا له له شکر ی سووری سوفیه تی دور بکه ورته وه .

که ولاته به کگرتوو کانی نه مه ریکا له سالی 1790 دا 13 پاریزگا بوو، واشنتون - یان کرد به پایتختی خویان چونکه نه و کاته نه که وتی ناوه راستی نه م ولاته وه .

بی گومان به پی ی گه وره بوون و پچوک بوونه وه ی ولاتیک و کاروباری بازرگانی و پیوه ندی نه و ده ولته ته له گه ل ده ولته ته دراوسی کانیدا، شاریک بایه خداریان بی بایه خ نه بیت بو پایتخت .

بو به ئیسپانی به کان پایتختی خویان له یورجوس بو نالدولیدو بو تولیدو ئنجا بو مه درید گواسته وه .

هه روه ها روسه کان له کییف - وه بو سوزدال بو فلادیمیر بو موسکو ئنجا بو سان بترسبورگ جاریکی تر بو موسکو گواسته وه . هه روه ها قبلا ی خان پایتختی چینی له کراکورمه وه گواسته وه بو خامپالیک (په کین) .

- داها تی سروشتی و ده سه لاتنی پیشه سازی:

نه گه ر به وردی سه یری میژووی مرو فلایه تی بکه ین بومان ده رته که ویت که باری ئابوری ناوخوی ده ولته تان ماکی هه موو ناکوکی و دوو به ره کی به کی ناوخوو ده ره وه بووه .

ئیستاش وه له مه و واش باری ئابوری هه ر به ردی بناغی ژیان و گوزهران و خوشی و ناخوشی کومه لانی نه م سه رزه مینه به سیاستی ده ره وه ی هه موو ده ولته تیک ئاوینه ی چوئیتی ژیانی ئابوری به تی، نه و ده ولته تانه ی ئابوری یان پته و به هیزه ژیانی ناوخویان ئارام و له سه رخوو پیوه ندی به کانیا ن له گه ل ده ولته تانی ده ره ودا ریکویک و ناوبانگی ده ره ویا ن به هیزه، به پیچه وانهی نه مانه ده ولته تی بی هیزه کان و ئابوری لاوازه کان هه میشه خانه به جهنگ و نا ئارام و قه رزارو سوکه سه نگن له نیو ده ولته تانی ده ره ودا وه نه م

لاوازی ئابوری به ناچار یان ئەکات سەر بو دەولەتی خواوەن ئابوری به هیز شور بکەن و بەشیک له ئازادی و سەر بە خۆیی نەتە وایەتی خۆیان له دەست بدەن.

گەرمانە ویت سیاسەتی دەرەوێ و لاتیک له تایتیک له تایتیک بەهین و کیش و تواناو خۆراگری پێوانە بکەن ئەبێ پیش ھەموو شتیک له ئابوری ناو خۆی ئەو ولاتە بکولێنەو.

بۆیە ئەوانەیی بەزانیستی چیو پۆلیتیکسەو خەریکن پیش ھەموو شتیک بیر له جوگرافیای ئابوری ئەکەنەو.

بەرھەم ھێنانی کەرەسەیی خاوەن پیشە سازکردنی بۆتە محەکی جیاکەرەوێ دەولەتی ھەزارو خواوەن سامان لە نیو دەولەتانی جیھان دا چونکە ئەمە ئەکە ھەر لە کاتی ئاشتی دا بەکەلکی خۆش گوزەرانی گەلیک دیت و بەردی نیاغەیی سەرکەوتنە کانییتی بەلکو لە کاتی جەنگیش دا کاروباری عەسکەری دەزگا ییشە سازی بە عەسکەری بە کانییش ھەر بە کەرەسەیی خاوەن پیشە سازکردنی کەرەیی خاوەن ھەلئە سورئین.

لە بەرئەو ھەندێ دەولەتی خواوەن سامان و خواوەن دەستگای پیشە سازی بە هیز کە بو ھەندێ بابەتی کەرەسەیی خاوەن دائەمێنن، بیر لە پەیدا کردنی دەر فەتی بابە خداری ئابوری (المجال الحيوي الاقتصادي) یان بیر لە خو کشان بە سەر خاکی دەولەتانی تر دا ئەکەنەو، یان دوستانەتی لە گەل دەولەتانی خواوەن ئەو کەرەسانە ئەگرن و پشت بەو دراوێ بە دەستیانەو کەرەسەیی خاوەن پێویست بو پیشە سازی بە کانیان مسوگەر ئەکەن.

لە چەر خە کاتی پێشودا یان ھەر راست تر 3000 سال پیش زایینی میسریکان لە پیناوی دەستخمتی مس و بەردی بە نرخ و میتالی تر دا ھەریمی سینایان خستە ناو سنووری خۆیانەو. وە لە سالی 17 ی پیش زایینی دا سوپسرایبەکان بریار یان دا دەشت و کیو بکەن بە دانەوێلە تاکو لە مەترسی برستی رزگاریان ببیت. ئینگلیزە کانییش لە سەرەتاو لە پیناوی دەستخستنی خوری زوویان کردە ئوسترالیای ئەفەریقا.

و لە سالی 1907 دا ھەر ھەمان مەبەست ژاپونی خستە

سەر فاکوفیکی داگیرکردنی کوریا.

دوکتور علی المیاح کەرەسەیی خاوەن ئەکات بە چەند بەشیکەو و ئەلیت «ھەر کەرە سەبەک بەرھەمی ناو خۆی کەم بوو و دەستگا عەسکەری بە کان پیوستیان پێ ھەبوو کە لە دەرەو بیکرن و پەیدای بکەن بەو جوړە کەرەسەیی ئەوتريت کەرەسەیی خاوەن ستراتیجی، بەلام ئەو کەرەسەیی کەلکی تاییەتی ھەبوو پیوستە ھەر لە ولاتی بیگانەو پەیدا بکریت ئەو بەو کەرەسەیی ئەوتريت (کەرەسەیی مولوق Critical) ئەمجا بۆ مسوگەر کردنی ئەم جوړە کەرەسانە بیرواری «شادە ماری ژیان» ھاتوئە نیو دەولەتانیو کە دەسەلاتداریتی سیاسی و ئابوری دینی کوری سیاسەتی دەرەوێ ئەو ولاتانەو. ھەر لە بەرئەمەش بوو کە ئەلەمانەکان پەلەیی داگیرکردنی رومانیا یان ئەکرد تا دەست بە سەر نەوتی رومانیا دا بگرن ھەر و ھا رووکردنە ھەریمی قەفقاسیش لە جەنگی دووھمی جیھانی دا ھەر بو پەیدا کردنی نەوت بوو. کەرەسەیی ستراتیجی چ کشتوکالی یان کانیی بیت بە پێی جیگا کات ئەگورريت، لە کاتی خۆیدا خیلە رەوئە کانی مەغول بە دووی لە وەرگادا ئەگەران و ھەر دەستیان ئەکەوتایە پەلاماری ئیمپراتوری بەتی چین یان ئەدا. دیارە ئەو کاتە لە وەرگا بو ئەم خیلە رەوندانە بە کەرەسەیی ستراتیجی لە قەلەم ئەدرا چونکە ژیان و گوزەرانی و دەرەمەتیان لە مەر و مالات و ئاژەل دەست ئەکەوت. بەلام لە ولاتیکی تر دا

رەئە نەوت و یان یورانیم بیت بە کەرەسەیی ستراتیجی. بێ گومان سەرچاوە سروشتی بەکان ھەر بە تاقی تەنیا دەولەت بە ھیزو توانا ناکەن، ئەبێی لە پال ئەم سەرچاوانەشدا توانای پیشە سازکردنیان ھەبیت. و بو ئەوێ دەولەتیک لە شەرو ئاشتی دا پشت بە خۆی ببەستیت ئەبێ پیشە سازی بەکی دوولانەیی ھەبیت، لایەکی عەسکەری ئەو تری ئاسایی ئەم دەستگایانەش بە سەرمايەو کەرەسەیی خاوەن دەستی کریکاروو شارەزایی پیشە سازی و تەکنۆلۆجیای بەرزو ھەمەرەنگە ھەلومەرجی سەرکەوتنی تەواو دیننە کایەو.

دكتور على المياح بهرهم هيناني عسكەرىش ئەكات بە دوو بەشەووە ئەلئیت «بەرهم هيناني عسكەرى مانای بەرهمى عسكەرى و بەرهمى مەرج دارى عسكەرى بە. وەبەشى يەكەم بەفروكەو تانك و توپ و گوللەى ئاراستە كراوو پاپورى جەنگى و ھەموو بەرھەمىكى تری بو كاروبارى عسكەرى تەرخان كراو ئەلئیت. بەلام بەشى دووم بەو بەرھەمانە ئەلئیت كە سەربازوو خەلكى ئاسايى وەكو يەك بەكاريان ئەهينن. ھەر لەسەر باسەكەى ئەرووات و ئەلئیت «لەبەشى يەكەمدا كەرتى عسكەرى و كەرتى خەلكى (القطاع الخاص) بين بركى لەگەل يەكترى دا ئەكەن تاكو ھەريەكەيان باشتەر سەرمایە و كەرسەى خاوو دەستى كرىكارىان دەست كەوت، بەلام لەبەرھەمى مەرج دارى عسكەرى دا (انتاج عسكەرى مشروط) بين بركى لە بەكارهينان ئەك لەبەرھەم هيناندا ئەكەوتتە نيوان عسكەروو خەلكەو.

لە کوتايى باسەكەدا ئەبى ئەو راستى بە بخريته بەرچاوا كە ھەر دەولەتيك ھەرچەندە پان و بەرین و خاوەنى كەرسەى خاو و بئیت هيشتا ھەر ھوى ئەكەوتتە كەرسەى خاوى و لاتانى ترەو.

بۆيە و لاتە يەكگرتووہ كاتى ئەمريكا نزيكەى باى ھەوت مليار دولار مس و توتياو فافون و تەنجستن و جيوو مەنغەنيزو كروم و كەسەرى خاوى تری كرىوہ لە گەنجينەدا بەيەدەگ ھەلى گرتووہ.

ھەرۆھە ئەلەمانەكان نەخشەيەكيان بو دامەزراندنى ئيمپراتورىيەتيكى ئەلەمانى كيشابوو كە ھەموو ئەوروپا و بەشيكى روژھەلاتى ناوہ راست و ئەفەريقاى ئەگرتەوہ. بەو نيازەى لەبەر و بوومى ئەم و لاتانە كەلك و ھەرگرن و ھەموو كەرسەيەكى كشتوكالى و پيشەسازى بو خويان مسوگەر بكن.

ئيتەر بەشى پينجەمى ئەم باسە بو ژمارەى داھاتوى گوڤارى «روشنپيرى نوى» كە کوتايى ھەموو باسەكەى پى دئيت. ئەوبەشەش دەربارەى بىرو باوہرى

جيوپوليتيكيسانەى سەر كەردە سياسى و عسكەرى و پسپورەكانى ئەم كۆرەى دەولەتە گەورە داگيركەرەكانى جيهان ئەبئيت. كە ھەر لايەكيان بە پىرى رووبەرى و ولات و ھەلكەوت و دوور و نزيكى لەدەرياوہ و ژمارەى دانىشتوانى و پاىەى تەكنولوجى ئابورى و عسكەرى خويان بىريان لەوبەشە ھيزە عسكەرى بە كرووتەوہ كە لايان و ابووہ ئەتوانن ھەموو سەرزەمىنى پى يگرن.

ھەندىك بايەخى گەورەيان بە ھيزى پيادە داوہ و ھەندىك بەھى دەريايى و ھەندىك بەھى ئاسمانى (ھيزى فروكە) و ئىستاش روئالدرىگن - ي سەرەك كومارى ئەمەريكاو دەزگا ستراتيجىيەكانى لايان وايە بە پەنابردنە بەر جەنگى ئەستىرە ئەتوانن دەست بە سەر جيهاندا بگرن.

لە سەرەتاي ئەم بايەوہ ئاتە و ابوونى بەشى چوارەمى كەلك لەم سەرچاوانە . وەرگىراوہ.

1 - جيوپوليتيکس - الدكتور على محمد المياح
2 - الاصول العامة في الجغرافيا السياسية والجيوپوليتيكا مع دراسة تطبيقية على الشرق الاوسط - الدكتور محمد رياض استاذ الجغرافيا بجامعة عين الشمس.

3 - دراسات في الجغرافيا السياسية - الدكتور صلاح الدين على الشامى استاذ الجغرافيا بكلية الاداب جامعة القاهرة بالخرطوم.

4 - القانون الدستوري - نظريه الدولة - الدكتور منذر الشاوى.

5 - القانون الدولي الخاص وفق القانونين العراقى والمقارن - الدكتور ممدوح عبدالكريم حافظ.

6 - الخليج العربى دراسة الجغرافيا السياسية - الدكتور صبرى فارس الهينى

7 - اسرار المعروف، مبدأ نكسن وكينسجر في اسيا.

8 - تويبى منهج التاريخ وفلسفه التاريخ.

9 - الامير

10 - اراء واحاديث اللغة والادب - ساطع الحصرى.